

ΤΕΥΧΟΣ
10

Το σύνορο και η διάβαση

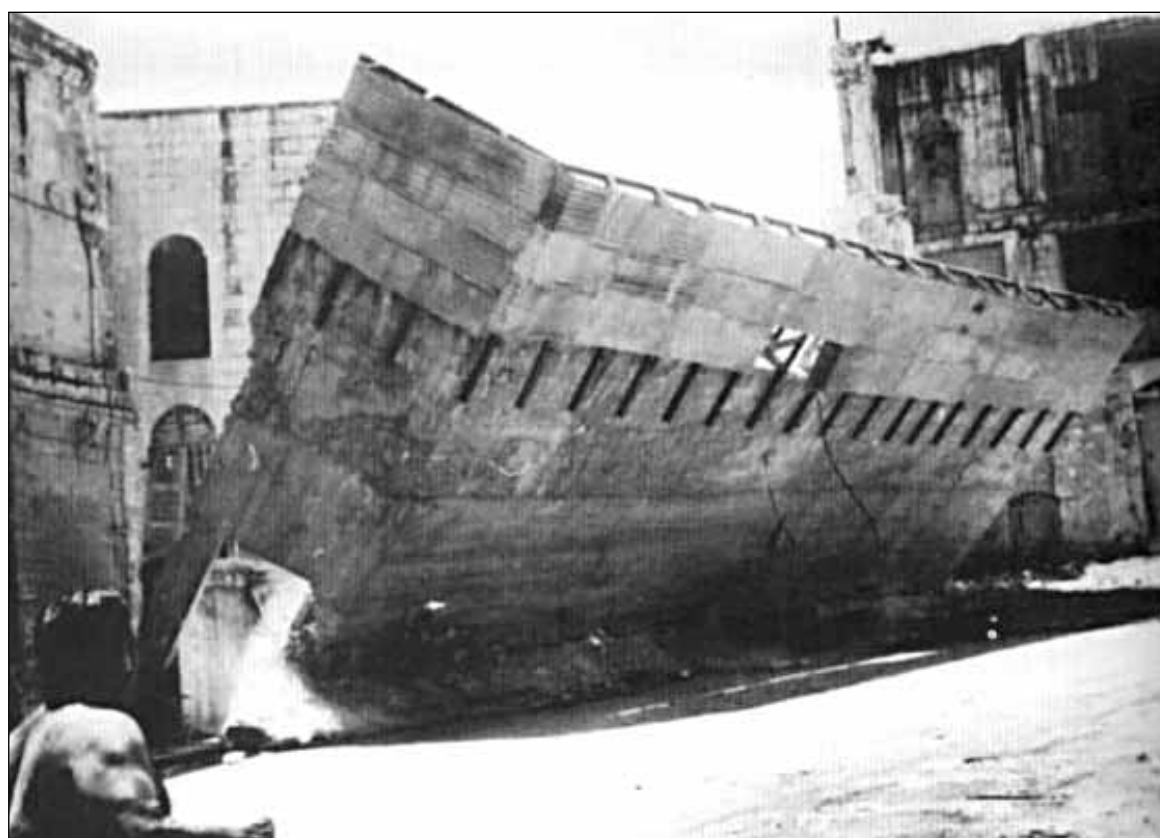
Το τείχος του Βερολίνου

Το Τείχος Ανάμεσά μας

Του Νίκου
Τρικλιניώτη

Οι Ιδέες επιστρέφουν σε νέες περιπέτειες. Αυτή τη φορά με άλλη μορφή: ποιος το είπε ότι η ιστορία επαναλαμβάνεται;

Το τείχος της Ιερουσαλήμ

αιρεμένης πόλης, μιας διαιρεμένης χώρας. Μας αρέσει εξάλλου η ιδέα της μοναδικότητας: "είμαστε η τελευταία μοιρασμένη πρωτεύουσα του κόσμου!" λένε στα διάφορα διαφωτιστικά οι πρεσβείες μας.

"Μπέλφαστ - Ιερουσαλήμ- Βηρυτός - Μόσχα - Λευκωσία". Τι κοινό έχουν μεταξύ τους αυτές οι πόλεις; Πριν λίγες μέρες ο μελετητής Jon Calame παρουσίασε μια εξαιρετικά ενδιαφέρουσα σύγκριση ανάμεσα στις διαιρεμένες πόλεις από πολέμους ή/και εθνοτικές συγκρούσεις (βλ. Συνέν. σελ. 5). Το ενδιαφέρον της ανάλυσης του ήταν ότι δεν πρόκειται απλά για παράλογες και μη ορθολογιστικές καταστάσεις - την τρέλα του διαχωρισμού- που καταντούν αδύνατη τη διαχείρισή τους. Αντίθετα φαίνονται να υπόκεινται σε συγκεκριμένα μοτίβα και κανόνες που δομούνται στη βάση συγκεκριμένων συμφερόντων, επιδιώξεων και σκοπιμοτήτων. Μοναδικό για τέτοιου τύπου πόλεις είναι το φιλόδοξο master plan, το οποίο ο μελετητής θεωρεί τόσο καλό που αξί-

Η ιδέα σήμερα είναι απλή, το σύνορό μας και η διέλευση, ή καλύτερα η διάρρηξη του, το διάνοιγμα. Αυτή την απλή ιδέα θέλουμε να ψηλαφίσουμε. Το σημερινό τεύχος επιχειρεί να μελετήσει το σύνορο και τη διέλευση με την ευρύτερη έννοια στις διάφορες τους εκφάνσεις: το εθνικό/εθνοτικό, το νόμιμο/παράνομο, το πραγματικό/νοερό, το ιστορικό/σημερινό και το μεταναστευτικό κ.ά.

Ασφαλώς, το θέμα αυτόματα παραπέμπει στην οδό Λήδρας γιατί είναι ίσως η δική μας βομβαρδισμένη από την ιστορία γέφυρα της Μόσχα. Είναι το σύμβολο μιας δι-

ΣΥΝΕΧΕΙΑ ΣΤΗ ΣΕΛ. 2

ΠΕΡΙΠΕΤΕΙΕΣ ΙΔΕΩΝ

Του Νίκου Τριμικλιγιώτη

Ο Jon Calame είναι ερευνητής αυτού που εμείς βιώνουμε καθημερινά, την διαίρεση της πόλης και χώρας. Στην περίπτωση μας η λέξη “χώρα” έχει διπλή έννοια - περιγράφει την Κύπρο ως χώρα αλλά και τη Λευκωσία σαν τη χώρα, την ενδοχώρα. Συναντήσαμε τον Αμερικανό ερευνητή εκεί, στην Πράσινη Γραμμή, το “μαλακό σύνορο” της Ευρώπης και συνομιλήσαμε μαζί του για την έρευνά του.

NT: Τι σας έκανε ν' αποφασίσετε να διερευνήσετε διαιρεμένες πόλεις, πώς ξεκινήσατε;

JC: Ερευνήσαμε πέντε διαιρεμένες πόλεις του κόσμου. Αρχίσαμε με τη Mostar (Μόσταρ), όπου συμμετείχαμε στην ανοικοδόμηση της ιστορικής Βοσνιακής εκείνης πόλης, κι αρχίσαμε να ρωτούμε ερωτήσεις σχετικές με τους λόγους για τους οποίους η πόλη είχε μοιραστεί, αν η διαίρεση αυτή ήταν πραγματική και τι ακριβώς υποβόσκει πίσω από την υποτιθέμενη αντιπαράθεση ανάμεσα σε Καθολικούς και Μουσουλμάνους. Μας παρέπεμπε σε διάφορες πολύπλοκες ίντριγκες της Βοσνιακής ιστορίας. Γι' αυτό και σκεφτήκαμε με τους συνεργάτες μου ότι θα έπρεπε να κάνουμε ένα βήμα πίσω και να διερευνήσουμε άλλες πόλεις που είναι διαιρεμένες. Αμέσως η αντίδραση των κατοίκων της Βοσνίας που μιλήσαμε, μας έλεγαν ότι καμία σχέση δεν έχουν άλλες πόλεις με τη μοναδικότητα της περίπτωσης της Μόσταρ? ούτε η Ιερουσαλήμ, ούτε το Μπέλφαστ έχουν οτιδήποτε το κοινό με τη Μόσταρ, μόνο επιφανειακές είναι οι ομοιότητες.

NT: Φαντάζομαι θα σας έλεγαν αυτό που λέμε για την Κύπρο, ότι “Ξέρετε, η περίπτωση της Κύπρου, η ιστορία και η εμπλοκή διαφόρων δυνάμεων κάνουν την περίπτωση μοναδική”.

JC: Ακριβώς! Κι εν μέρει αυτό είναι αλήθεια, διότι χρειάζεται να εμβαθύνουμε στην ιστορία και τις ιδιομορφίες της κάθε περίπτωσης. Ωστόσο, αυτό δεν μας εμπόδιζε να προχωρήσουμε πιο κάτω. Το ένστικτό μας έλεγε, ότι κάτι φαίνεται να υπάρχει πίσω από αυτή την άρνηση να εξερευνηθούν κάποια κοινά σημεία. Το ερώτημα που θέσαμε ήταν αν υπάρχει ένα κοινό μοτίβο, μια “κοινή λογική” που να συνδέει όλες αυτές τις πόλεις, παρ' όλες τις πολύ σημαντικές διαφορές μεταξύ τους. Σε κάθε πόλη συναντούσαμε έντονες αντιδράσεις: “Αλλά δεν είναι συγκρίσιμες οι πόλεις μεταξύ τους- άλλο Βηρυτός, άλλο Ιερουσόλυμα”, κάποιοι μάλιστα ένιωσαν θιγμένοι από τη σύγκριση!

NT: Τι βρήκατε;

JC: Είναι εξαιρετικά ενδιαφέρον ότι βρήκαμε, ότι πίσω από κάθε εθνοτική σύγκρουση, του-

λάχιστον ιστορικά μιλώντας, υπήρξε μια στιγμή όπου δημιουργήθηκε κάτι σαν “δίστρατο”, το σημείο εκείνο όπου θα μπορούσαν να τεθούν τα ζητήματα με κοινωνικούς-ταξικούς όρους, δηλαδή θα μπορούσε να ήταν ταξική σύγκρουση κι όχι εθνοτική/εθνική για να επιλέξω μια απλή ορολογία. Σύμφωνα με τα ευρήματά μας υπάρχει ένας υπερκαθορισμός όπου ουσιαστικά θα έπρεπε (ή τουλάχιστον θα μπορούσε) οι οικονομικά μη προνομιούχες τάξεις να πιέσουν ενάντια στις προνομιούχες τάξεις, κι είχε μετατραπεί ή μεταβληθεί, και μάλιστα πολύ συνειδητά, σε εθνοτική σύγκρουση.

NT: Έχουμε να κάνουμε δηλαδή με μια μετατοπισμένη ταξική πάλη/σύγκρουση.

JC: Το Μπέλφαστ είναι το τέλει παράδειγμα: Υπάρχει μια ιστορική στιγμή όπου οι Ενωτικοί πήγαν στην πόλη που είχε μια ισχυρή εργατική τάξη σε μια εύπορη βιομηχανία, κατασκευή πλοίων κ.α. (εκεί κατασκευάστηκε ο Τιτανικός για παράδειγμα). Ήταν μια πλούσια πόλη, μέχρι που πέρασε κρίση, η κατασκευή πλοίων και η πόλη πέρασε σε μια άλλη κατάσταση. Υπήρξε η στιγμή όπου οι φτωχοί, αμόρφωτοι εργάτες θα μπορούσαν και μάλιστα ήταν πολύ κοντά στο να το πετύχουν, δηλαδή να οργανωθούν στη βάση της ταξικής τους θέσης ενάντια στα συμφέροντα αυτών που ήταν οι ιδιοκτήτες των εργοστασίων κτλ. Ασφαλώς οι Καθολικοί ήταν στη χειρότερη θέση, ωστόσο, αυτό δεν ήταν η κύρια διαμάχη, ή το κύριο διακύβευμα σ' ένα ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο. Τότε υπήρχαν ισχυρές φωνές, κυρίως συνδικαλιστές από το Δουβλίνο, που έλεγαν “μην πέσουμε στην παγίδα του Καθολικού ενάντια στους Προτεστάντες, αλλού είναι η σύγκρουση κι ας αγωνιστούμε για καλύτερους μισθούς και δικαιώματα”. Τότε οι ιδιοκτήτες των εργοστασίων, που ήταν όλοι Προτεστάντες, άρχισαν να ρίχνουν χοντρά ποσά στη χρηματοδότηση των ρατσιστικών Προτεσταντικών ομάδων που ονομάζονται “Orange lodges”. Σε κάθε γωνιά έχει ένα τέτοιο club με σκοπό να αποπροσανατολίσει τη σύγκρουση αλλού: μεταφορικά μιλώντας, είδαν το “τρένο” να έρχεται πάνω τους κι έτσι έπρεπε να το εκτροχιάσουν, να μεταθέσουν την πορεία του κι έτσι μετέτρεψαν τη σύγκρουση σε “εθνοτική”. Λοιπόν, σε κάθε μια από τις πέντε πόλεις που μελετήσαμε βρήκαμε κάτι παρόμοιο: μια συγκεκριμένη στιγμή που θα μπορούσαν τα πράγματα να πάνε αλλού, να αποφευχθεί η εθνοτική σύγκρουση, διότι συνυπάρχει μια άλλη σύγκρουση πιο ουσιαστική, ή πραγματική.

NT: Αν θα επέλεγα μια στιγμή στην κυπριακή ιστορία θα έλεγα ότι αυτή η στιγμή ήταν στα τέλη της δεκαετίας του 1950, το 1957-1958, με τη διάσπαση του εργατικού κινήματος που ολοκληρώθηκε, βέβαια, το 1963-64 με την οργάνωση της

Συνέντευξη με Η οδός Λήδρας και η Περιδιαβάσεις σε

Η διαιρεμένη
Λευκωσία

πρώτης διχοτόμησης μέχρι την κατάρρευση της Κυπριακής Δημοκρατίας ως πραγματικό διακοινοτικό κράτος...

JC: Ακριβώς! Το 1958 φαίνεται να ήταν η κριτική περίοδος και για τη Λευκωσία. Αν δούμε την ιστορία της Βηρυτού, θα δούμε κάτι παρόμοιο να συμβαίνει - κάτι που δεν γράφεται στα βιβλία ιστορίας. Αυτό συμβαίνει σε κάθε περίπτωση που μελετήσαμε - θα έλεγα μάλιστα, ότι αυτό είναι το πρώτο κοινό χαρακτηριστικό από τα ευρήματά της έρευνάς μας. Δεν έχουμε να κάνουμε με “πανάρχαιο εθνοτικό μίσος”, αλλά με συγκρούσεις που είχαν συγκεκριμένη κατεύθυνση και ταξική βάση: στην Ιρλανδία δεν είναι καθόλου τυχαίο ότι οι συγκρούσεις έγιναν ανάμεσα σε Καθολικούς και Προτεστάντες που ήταν από φτωχές εργατικές οικογένειες...

NT: Ποια θα λέγατε είναι τα κοινά σημεία και τα ευρήματα της έρευνάς σας;

JC: Το πιο ενδιαφέρον είναι, νομίζω, το γεγονός ότι εντοπίσαμε ορισμένα μοτίβα ή αρχές και ορθολογιστικούς κανόνες, βάσει των οποίων λειτουργούν. Τουλάχιστον αυτό βρήκαμε από την έρευνά μας κι αυτό είναι εξαιρετικά χρήσιμο κι αισιόδοξο: τώρα μπορούμε να αναγνωρίσουμε το συγκεκριμένο “είδος” και να αντιληφθούμε τους όρους συμπεριφοράς τους, τη “λογική” του.

NT: Είναι ενδιαφέρον ότι μιλάτε με όρους λογικής κι ορθολογιστικούς κανόνες όταν εμείς που βιώνουμε την κατάσταση, μιλούμε συνεχώς για το παράλογο της διαίρεσης, την τρέλα του διαχωρισμού κτλ. Ποιοι είναι, λοιπόν, οι “κανόνες” αυτοί;

JC: Ναι.

* Το πρώτο σημείο είναι αυτό που ανέφερα πιο πάνω, ότι η εθνοτική σύγκρουση έχει συνήθως μια πολιτική ή άλλη ιστορική ρίζα, κι ότι αναπληρώνει μια άλλου είδους σύγκρουση π.χ. ιστορικά ταξική σύγκρουση, ή τέλος πάντων υπάρχει κάτι συστημικό πίσω από τη σύγκρουση.

* Το δεύτερο σημείο είναι ότι οι πόλεις αυτές που μελετήσαμε μετατρέπονται σε συμβολικά υποκατάστατα ευρύτερων συγκρούσεων σ' αυτό που αποδίδεται στην Αγγλική σαν “proxy war”: οι πόλεις παίρνουν εμβληματικό χαρακτήρα, κάτι σαν έπαθλο όπου οι κάτοικοι τους μετατρέπονται παρά τη θέλησή τους σε εμπόλεμα μέρη με τεράστιο προσωπικό, συναισθηματικό, κοινωνικό και οικονομικό κόστος. Τίποτε δεν μπορεί να ξεπληρώσει αυτό το καθημερινό κόστος που πληρώνουν οι κάτοικοι? οι δε αναφορές από πολιτικούς για την “αναγκαιότητα του τείχους για σκοπούς ασφάλειας και προστασίας τους” είναι μηδαμινά οφέλη μπροστά στο κόστος του διαμελισμού και της καθημερινότητας που αυτός συνεπάγεται.

ΠΕΡΙΠΕΤΕΙΕΣ ΙΔΕΩΝ

τον Jon Calame

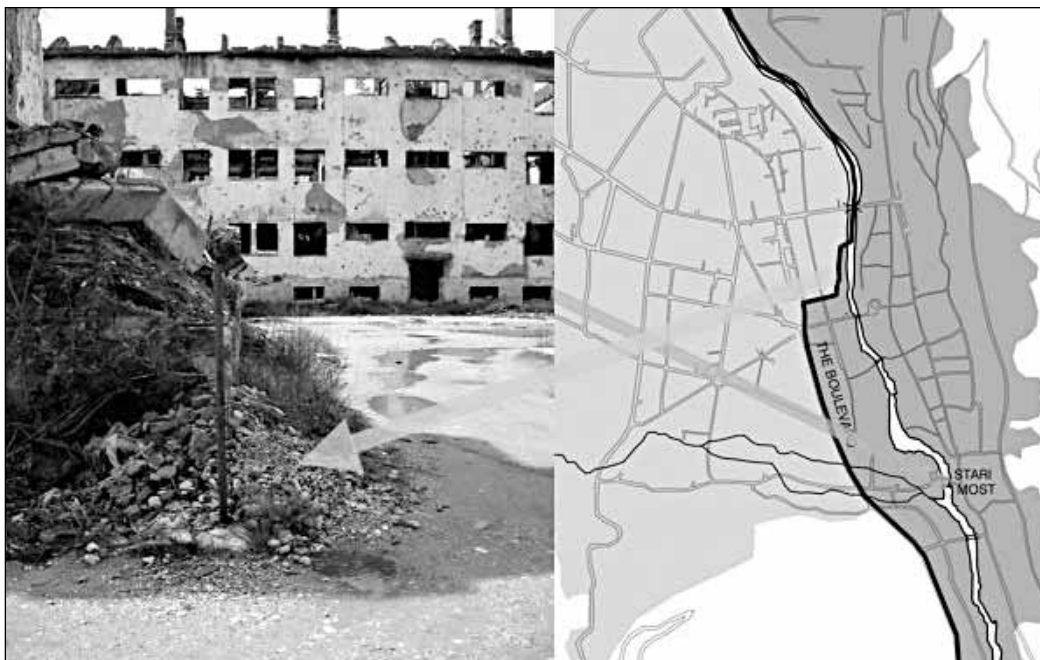
Τα Γέφυρα της Mostar: Διαιρεμένες πόλεις

Ο μελετητής Jon Calame

Η γέφυρα της Μόσταρ

Η διαιρεμένη Μόσταρ

* Το τρίτο σημείο αφορά στη στάση των διαφόρων επαγγελματιών: στις πλείστες περιπτώσεις οι διάφοροι επαγγελματίες (αρχιτέκτονες, μηχανικοί, τεχνικοί, ειδικοί κτλ.) έχουν ενεργό ρόλο στην οικοδόμηση των τειχών του διαχωρισμού, χωρίς να θέτουν ηθικά διλήμματα στη δουλειά τους με σκοπό το κέρδος ή τις απολαβές κι επομένως καθίστανται συνυπεύθυνοι για το κακό που συντελείται. Το Master Plan της Λευκωσίας (MPL) είναι η φωτεινή εξαίρεση - μπορώ να αναφερθώ σ' ακόμα πέντε, έξι παραδείγματα από άλλες πόλεις αλλά πρόκειται για μεμονωμένα παραδείγματα? είναι μηδαμινά κοντά στο εύρος, τη συνεχιζόμενη σχέση και τη φαντασία του MPL.

* Το τέταρτο σημείο είναι η ομοιότητα στις επίσημες αφηγήσεις για τη διαίρεση: αρέσκονται να παρουσιάζουν τη σύγκρουση ή πόλεμο σαν απρόσμενη, αναπάντεχη και αψυχολόγητη που προκλήθηκε μια καλή πρωία, ενώ στην πραγματικότητα βλέπουμε να γίνεται μια σταδιακή συσσώρευση των επιπέδων της σύγκρουσης με τρόπο σταδιακό και σχεδόν πάντα προβλεπτό. Ασφαλώς υπάρχουν οι κατακλυσμικές αλλαγές που είναι απρόβλεπτες, αλλά αυτό είναι η εξαίρεση.

* Το πέμπτο σημείο είναι ίσως ξεκάθαρο για σας, αλλά λείπει από τις πλείστες αναλύσεις: η διχοτόμηση εξυπηρετεί συγκεκριμένα πολιτικά και οικονομικά συμφέροντα κι έχει κόστος ότι υπονομεύει το νόημα της ζωής της πόλης. Η πόλη οικοδομήθηκε για να είναι αποτελεσματική και να επιτρέπει την ανταλλαγή, την επικοινωνία και συνδημιουργία. Παρατηρήσαμε ότι ακόμα κι όταν κατεδαφίστηκαν τα διαχωριστικά, δυστυχώς, συνεχίζει να υπάρχει το φάντασμα τους που εμποδίζει την ουσιαστική επανένωση τους για πολλά χρόνια μετά: στη Μόσταρ, τη Βηρυτό, την Ιερουσαλήμ πολλές φορές για καλούς λόγους (π.χ. βία, απειλές κτλ.) άλλα και για μη πραγματικούς λόγους (π.χ. προκαταλήψεις), πολλοί εξακολουθούν να λειτουργούν σάμπως και τα τείχη συνεχίζουν αν είναι εκεί!

NT: Αυτοί, λοιπόν, είναι κανόνες...

JC: Μπορώ να απαριθμήσω κι άλλα πολλά σημεία. Η ουσία είναι ότι ενώ αυτό που τονίζεται συνήθως, είναι η μοναδικότητα, η αποκλειστικότητα κι ότι η "πόλη μας είναι εξαίρεση", αυτό που βρήκαμε είναι τα κοινά σημεία. Κι αυτό με φέρνει στη Λευκωσία που αποτελεί μια μοναδική περίπτωση ουσιαστικής, βιώσιμης και συνεχούς συνεργασίας, όταν το κυπριακό περνά για χρόνια από τη στασιμότητα: Μόρεσαν οι τοπικοί άρχοντες να διοχετεύσουν τη δύναμη προς μια συγκεκριμένη κατεύθυνση, όπως το μύδο που αποκρούεται μια δύναμη με το να τη διοχετεύεις δημιουργικά προς μια ελεγχόμενη κατεύθυνση. Θέλουμε να ερευνη-

σουμε ποια μαθήματα μπορούμε να πάρουμε από τη Λευκωσία για άλλες πόλεις...

NT: Πριν να έρθουμε σ' αυτό το σημείο, μήπως παρατηρείτε αυξητική τάση στις διαιρεμένες πόλεις του κόσμου; Πρόσφατα διάβαζα ότι στη Νέα Υόρκη αναπτύσσεται ένας τοπικός εθνοτικό-φυλετικός "πόλεμος" ανάμεσα σε γειτονίες κι σ' άλλες πόλεις;

JC: Αν θεωρήσουμε ότι οι πέντε πόλεις που μελετήσαμε είναι οι ακραίες περιπτώσεις, αυτές που βρίσκονται στο "θάλαμο επειγόντων περιστατικών", υπάρχουν άλλες εκατοντάδες πόλεις που πάσχουν από παρόμοια νοσήματα, αν κρίνουμε από τα συμπτώματά τους, για να συνεχίσω με ιατρικούς όρους. Αν υποθέσουμε ότι όλοι έχουμε, για παράδειγμα, προδιάθεση για καρκίνο, ξέρουμε ότι αν συμπεριφερόμαστε με κάποιο συγκεκριμένο τρόπο (π.χ. κάπνισμα, κακή διατροφή κτλ.) κινδυνεύουμε από τη νόσο πολύ περισσότερο. Το ίδιο θα έλεγε συμβαίνει και με τις πόλεις - κάθε πόλη έχει αυτές τις τάσεις, τις προδιαθέσεις κι εδώ θα αναφερθώ σ' ορισμένες που κινδυνεύουν: το Lagos (Νιγηρία), οι Βρυξέλλες και πιο άμεσα βλέπω τον κίνδυνο στο Kirkuk του Ιράκ.

NT: Τώρα ας έρθουμε στη "θεραπεία" και στα δικά μας: Αναφερθήκατε στη Λευκωσία, αλλά το κλίμα στην Κύπρο μετά το δημοψήφισμα είναι πολύ αρνητικό. Κανείς δεν πιστεύει ότι θα έρθει λύση στο άμεσο μέλλον. Το δε παράδειγμα της οδού Λήδρας έχει προκαλέσει ποικίλες αντιδράσεις - κι ενώ είχε αναπερώσει το ηθικό ορισμένων, βρισκόμαστε πάλι σε αδιέξοδο. Εξάλλου, υπάρχει μια αμφισβημία γύρω από το ζήτημα: ενώ το άνοιγμα ακόμα μιας οδού μπορεί να είναι ακόμα ένα μικρό θετικό βήμα κι ευκαιρία για να συναντηθούν απλοί πολίτες, μήπως όμως, απλά δίνει την ψευδαίσθηση ότι κάτι γίνεται για να διαιωνιστεί η διχοτόμηση που εμπεδώνεται; Μπορεί να συγκριθεί η περίπτωση της οδού Λήδρας μ' αυτή της γέφυρας της Μόσταρ;

JC: Αποφεύγω, ασφαλώς, να μιλώ για "θεραπεία" για ευνόητους λόγους - μπορούμε, ωστόσο, να μιλούμε για μια ορθή διάγνωση. Θα έλεγα ότι θα ήταν θετικό να ανοίξει ακόμα μια "κλειστή οδός", όπως είναι η οδός Λήδρας. Ωστόσο, αυτό που μάθαμε από την εμπειρία της Μόσταρ είναι ότι η σειρά με την οποία συμβαίνουν οι καλές πράξεις και ο τρόπος με τον οποίο η όποια ενέργεια εντάσσεται στο ευρύτερο πλαίσιο είναι εξαιρετικά σημαντικό ζήτημα, αν θα πετύχει το σκοπό της. Αναφέρομαι στην εμπειρία της γέφυρας της Μόσταρ, αυτής της υπέροχης κατασκευής του 16ου αιώνα πάνω από τον ποταμό που σκίζει την πόλη και θεωρείται μια από τις ομορφότερες στον κόσμο. Την ανατίναξαν οι Κροάτες

παραστρατιωτικοί για να σπάσουν το ηθικό των μουσουλμάνων και να πετύχουν το εθνικιστικό τους εγχείρημα, μια "Μεγάλη Κροατία": γι' αυτούς η γέφυρα ήταν σύμβολο των Οθωμανών κατακτητών που οικοδομήθηκε με βία και αίμα αυτών που εξαναγκάστηκαν να την κτίσουν!

NT: Με τον ίδιο τρόπο κτίστηκαν και οι Πυραμίδες και το Taj Mahal στην Ινδία...

JC: Ασφαλώς. Γι' αυτό και η γέφυρα θεωρείται παγκόσμια κληρονομιά κι όλοι συμφωνούσαν ότι έπρεπε οπωσδήποτε να ξανακτιστεί όπως ήταν. Ωστόσο, το ζήτημα είναι με ποια σειρά προτεραιότητας: Η πόλη ήταν διαλυμένη από τον πόλεμο που περνούσε και περνά ακόμα μια μεγάλη οικονομική και κοινωνική κρίση: πρώτα χρειάζονται δουλειές, σχολεία, νοσοκομεία, να έρθουν πίσω οι πρόσφυγες και μετά σαν "επιδόρπιο" να έρθει η γέφυρα, αφού αποκατασταθεί η ομαλή καθημερινή ζωή. Αντ' αυτού η διεθνής κοινότητα, οι μη κυβερνητικές οργανώσεις έκτισαν τη γέφυρα γιόρτασαν κι έφυγαν! Έκανα την "καλή πράξη" που κόστισε 16 εκατομμύρια δολάρια κι άφησαν στο έλεος του Θεού τις πραγματικές καθημερινές ανάγκες των ανθρώπων...

NT: Μήπως η Λήδρας είναι η δική μας γέφυρα της Mostar; Ο Ακκινζί πάντως διαφωνεί - η Λήδρας μπορεί να μας ενώσει επιμένει...

JC: Όπως η γέφυρα της Mostar έπρεπε να ξανακτιστεί, έτσι και η Λήδρας πρέπει να ανοίξει. Εξάλλου, η Λήδρας είναι κάπως διαφορετική, γιατί πράγματι ενώνει τη Λευκωσία. Ωστόσο, υπό τις παρούσες συνθήκες, το άνοιγμα της οδού αυτής, μάλλον θα έχει εξωραϊστικό χαρακτήρα χωρίς να ανατρέψει τους ευρύτερους πολιτικούς συσχετισμούς ή πολιτικές - είναι απλά ακόμα ένα οδόφραγμα, τίποτε περισσότερο...

NT: Οι άνθρωποι χρειάζονται ελπίδα σ' αυτούς τους ζοφερούς καιρούς!

JC: Το ξέρεις, ότι ακριβώς τα ίδια έλεγαν για τη γέφυρα της Μόσταρ; Κοιτάξτε πόση δημοσιότητα έδωσε η κατεδάφιση του τοίχου χωρίς καν να ανοίξει το οδόφραγμα. Στο τέλος οδηγεί απλά σε απογοήτευση εκτός αν συνδεθεί με ένα ευρύτερο σχεδιασμό που να οδηγεί κάπου. Σήμερα η Μόσταρ κινδυνεύει να επιστρέψει στην εποχή των παραστρατιωτικών συγκρούσεων! Γι' αυτό κι είμαι επιφυλακτικός για το όποιο φανταχτερό σύμβολο: οι ουσιαστικές αλλαγές είναι συνήθως αργές, ανιαρές και θέλουν πολλή δουλειά - σ' αυτές νομίζω, οφείλουμε να επενδύσουμε... Η Λήδρας πρέπει οπωσδήποτε να ανοίξει αλλά από μόνο του αυτό το μέτρο δεν είναι αρκετό, χρειάζεται ένα ολοκληρωμένο σχέδιο και σκληρή δουλειά για την άρση της διαίρεσης της πόλης και της χώρας.